

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΑΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

† Heinrich Rickert Τακτ.Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Ernst Hoffman Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank
Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero Καθ. τοῦ
Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστη-
μίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμερικῆς — Κ. Τριανταφυλλόπου-
λος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust Καθ.
τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — Χ. Τζωρ-
τζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm
ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος. — Κων-
σταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδο-
ρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΩΝ 41

1938

ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ ΤΩΝ ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ ¹⁾

Υ Π Ο

WILBUR M. URBAN

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Yale τῶν Ἡνωμ. Πολ. τῆς Ἀμερικῆς

I

Μία ἀπὸ τὰς μορφαὶς ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐκδηλοῦνται αἱ σοφιστικαὶ τάσεις τῆς νεωτέρας μας ἐποχῆς εἶνε καὶ ἡ ἑξῆς : νὰ ἀρνοῦνται αὐτὰ τὸν χαρακτῆρα τῆς γνώσεως εἰς ὅλα ἐκεῖνα τὰ πεδία τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως τὰ ὁποῖα ἀποκαλοῦνται ἀξιολογικά—δηλ. τὰ πεδία τῆς ἠθικῆς, τῆς αἰσθητικῆς, τῆς θρησκείας, καὶ πρὸ παντὸς τῆς μεταφυσικῆς.

Ἡ δευτέρα μορφή τὴν ὁποίαν προσλαμβάνει ἡ σοφιστικὴ αὕτη τάσις εἶνε ὅτι χαρακτηρίζει ὅλας αὐτὰς τὰς σκέψεις ὡς ἐστερημέναι νοήματος. Βεβαίως δὲν ἰσχυρίζονται ὅσοι σκέπτονται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὅτι αἱ ἀξιολογικαὶ αὐταὶ σκέψεις, εἰάν μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ τὰς ὀνομάσωμεν οὕτω, εἶνε ἐστερημέναι νοήματος ὑπὸ οἵανδήποτε ἔννοιαν. Τὸ τοιοῦτον θὰ ὑπερέβαινε τὰ ὅρια καὶ δι' αὐτὸν ἀκόμη τὸν νεώτερον ὄλων τῶν νεο-θετικιστῶν. Φαντάζομαι ὅτι καὶ αὐτὸς ἀκόμη εἰς τὰς στιγμὰς τοῦ μικροτέρου του ζήλου δὲν θὰ ἀποφεύγει τοιοῦτου εἴδους σκέψεις καὶ βέβαια δὲν θὰ θεωρεῖ ὅτι εἶνε αὐταὶ ἐντελῶς ἐστερημέναι νοήματος, ἢ καὶ ὅτι δὲν εἶνε παρὰ ἀπλῶς ἔκφρασις συναισθημάτων τοῦ ἐσωτερικοῦ του ὄργανισμοῦ. Ἀλλὰ ἀφοῦ εἶνε πρὸ παντὸς ἐνθερ-

1) Τὸ ἄρθρον τοῦτο ἀποτελεῖ ἀνακοίνωσιν τοῦ καθηγητοῦ Urban εἰς τὸ φιλοσοφικὸν συνέδριον τῆς Βοστώνης κατὰ Δεκέμβριον 1936 καὶ στρέφεται κατὰ τοῦ «λογικοῦ θετικισμοῦ», κινήσεως ἡ ὁποία ἔχει τὴν ἀρχὴν καὶ βάσιν τῆς εἰς τὸν λεγόμενον «κύκλον τῆς Βιέννης».

μος υποστηρικτῆς τῶν ἀπόψεών του, θὰ ἀρνεῖται προφανῶς εἰς αὐτὰς νόημα ἐν τῇ στενωτέρᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως. Ἐνώπιον ὅμως μιᾶς τοιαύτης καταστάσεως ἀπιστεύτου παραδοξότητος, διερωτώμεθα φυσικὰ πῶς εἶνε δυνατόν φιλόσοφοι νὰ φθάσουν εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον. Ἄς εἶνε μολαταῦτα γνωρίζομεν πῶς συνέβη τὸ πρᾶγμα καὶ δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐδῶ ὀλόκληρον τὴν ἱστορίαν. Τὸ ὅλον ὀφείλεται εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ λεγομένου ἐμπειρικοῦ κριτηρίου τοῦ νοήματος—ἐνὸς κριτηρίου ἢ *δεοντολογικοῦ κανόνος*, τὸν ὁποῖον, εἰρησθῶ ἐν παρόδῳ, παραδέχονται ἐκεῖνοι ἀκριβῶς οἱ ὁποῖοι διατείνονται ὅτι ὅλαι αἱ δεοντολογικαὶ προτάσεις εἶνε ἐστερημέναι νοήματος. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου θὰ ἐπανέλθωμεν πάλιν. Πρὸς τὸ παρὸν θέλομεν νὰ τονίσωμεν τὸν παραδοξολογικὸν χαρακτῆρα τῆς καταστάσεως.

Εἶνε φανερόν ὅτι τὸ παράδοξον γεννᾶται ὡς ἐκ τῆς ἀρνήσεως ὅτι ὑπάρχει τρόπος τις διὰ τοῦ ὁποῖου νὰ εἶνε δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ ἓνας ἀξιολογικὸς ἰσχυρισμός. Εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην θὰ προσπαθῆσω νὰ ὑποδείξω ἓνα τοιοῦτον τρόπον ἐξακριβώσεως, ταυτοχρόνως δὲ θὰ πρότεινω καὶ ἓνα τρόπον διὰ τοῦ ὁποῖου θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιμετωπισθῇ τὸ παράδοξον τοῦτο. Ἐπιθυμῶ ὅμως εὐθύς ἐξ ἀρχῆς νὰ μὴ ὑπάρχη καμμία ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς μελέτης ταύτης ἢ ὁποία δὲν θὰ εἶνε παρὰ μόλις κάτι περισσότερον ἀπὸ μίαν ὑπόδειξιν. Λεπτομερεστέρα ἐξέτασις τῆς ἀπόψεως ταύτης θὰ ἀπῆτει χρόνον πολὺν περισσότερον ἐκείνου τὸν ὁποῖον ἔχω αὐτὴν τὴν στιγμὴν εἰς τὴν διάθεσίν μου.

II

Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ἀξιολογικαὶ προτάσεις :

Καθὼς εἶνε γνωστόν, οἱ υποστηρίζοντες τὴν θεωρίαν τὴν ὁποίαν ἐξετάζομεν ἀρνοῦνται ὅτι ὑπάρχουν ἀξιολογικαὶ κρίσεις ἢ προτάσεις ἢ ὅτι κατ' ἀρχὴν εἶνε δυνατὰ τοιαῦτα λογικὰ «τερατουργήματα». Ἡ ἀρνησις αὕτη δυνατόν νὰ γίνῃ ὑπὸ δύο μορφάς. Κατὰ τὴν πρώτην ἐξ αὐτῶν (ἀντιπροσωπευομένην ὑπὸ τοῦ Carnap), αἱ ἀποκαλούμεναι ἀξιολογικαὶ κρίσεις δὲν εἶνε πράγματι παρὰ συγκεκριμέναι κρίσεις

περὶ πραγματικοῦ γεγονότος. Ἐὰν εἶπω «ἡ εἰρήνη εἶνε κατὶ καλόν», ἡ ἀνάλυσις δεικνύει ὅτι ἔχομεν πράγματι ἐνώπιόν μας μίαν κρίσιν περὶ πράγματος τοῦ τύπου : ἡ εἰρήνη εἶνε κατὶ τὸ ἐπιθυμητὸν ἢ ὅτι εἶνε ἀντικείμενον ἐνδιαφέροντος. Οὕτω ἐρμηνευομένη ἡ κρίσις ἀναφέρεται εἰς μίαν ἐμπειρικὴν κατάστασιν πραγμάτων καὶ εἶνε δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ διὰ τῆς πείρας. Ἡ δευτέρα μορφή εἶνε πλέον δραστική. Οἱ ὁπαδοὶ αὐτῆς ἀρνοῦνται, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ὁ Ayer, ὅτι τὸ νὰ εἴπωμεν ἡ εἰρήνη εἶνε τι τὸ ἐπιθυμητὸν ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ εἰρήνη εἶνε ἀγαθόν καὶ ὅτι ἡ καλουμένη ἀξιολογικὴ κρίσις δὲν εἶνε παρὰ συγκεκαλυμμένη κρίσις περὶ πράγματος. Εἰς τοῦτο νομίζω ὅτι ἔχει οὗτος δίκαιον, ὅπως ὑπεστήριξα ἀπὸ πολλῶν ἡδη ἔτων. Ἡ μόνη λοιπὸν ἀπομένουσα δυνατὴ λύσις ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν θετικιστῶν, εἶνε νὰ ἀποκαλέσωμεν τὴν ἀξιολογικὴν κρίσιν ψευδο-πρότασιν καὶ νὰ θεωρήσωμεν αὐτὴν ἀπλῶς ὡς ἔκφρασιν μιᾶς ψυχικῆς καταστάσεως.

Ἡ δευτέρα αὐτῆ ἀποψις εἶνε εὐρέως διαδεδομένη ἀφοῦ δὲ θεωρῶ ὅτι ἀποτελεῖ τὴν μόνην ἄλλην δυνατὴν ἀποψιν ἐκείνης, κατὰ τὴν ὁποίαν ὑπάρχουν ἀληθιναὶ ἀξιολογικαὶ κρίσεις, φανερόν καθίσταται ὅτι τὸ πρῶτον μας ἔργον, κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ γενικοῦ θέματός μας, θὰ πρέπει νὰ συνίσταται εἰς τὸ νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ ἐκδηλώσεως ψυχικῆς καταστάσεως καὶ ἀξιολογικῆς κρίσεως, νὰ καθορίσωμεν μὲ ἄλλας λέξεις ἂν κατ' ἀρχὴν ὑπάρχουν ἀξιολογικαὶ κρίσεις ἢ προτάσεις.

Ἀξιολογικὸς ὀνοματισμὸς, (νομιναλισμὸς).

Τὴν θεωρίαν τὴν ὁποίαν πρόκειται τώρα νὰ ὑποβάλωμεν εἰς κριτικὴν ἐξέτασιν θὰ τὴν ὀνομάσωμεν **ἀξιολογικὸν ὀνοματισμόν**. Ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦτον ἐννοῶ τὴν θεωρίαν ἐκείνην ἢ ὁποία ὑποστηρίζει ὅτι ὅλαι αἱ δηλωτικαὶ ἀξίας λέξεις εἶνε ἑναριθροὶ φθόγγοι (flatus vocis), οἱ ὅποιοι δὲν ἀναφέρονται εἰς τίποτε, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκφράζουν ψυχικὰς καταστάσεις. Κατὰ τὴν γνώμην μου ὁ ἀξιολογικὸς αὐτὸς ὀνοματισμὸς εἶνε ἀποτέλεσμα ἐλαττωματικῆς φαινομενολογικῆς ἀναλύσεως. Τὰ ἐλαττώματα ταῦτα τῆς ἀναλύσεως γίνονται καταφανῆ εἰς δύο σημεία.

Τὸ πρῶτον ἐκ τούτων ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι δὲν γίνεται διάκρισις

μεταξὺ τῆς διὰ λέξεων ἐκδηλώσεως τῶν ψυχικῶν καταστάσεων καὶ τῶν ἀξιολογικῶν ἐκφράσεων. Μεταξὺ τοῦ θαυμαστικοῦ Α! ἐνώπιον μιᾶς ἐλαιογραφίας ἢ ἐνὸς τοπίου καὶ τῶν φράσεων: «τὸ τοπίον εἶνε ὠραῖον, αὐτὸ εἶνε μία ὠραία ἐλαιογραφία», ὑπάρχει διαφορὰ, ὅπως ὑπέδειξαν ἤδη ὁ Scheler καὶ ἄλλοι, ὄχι μόνον κατὰ βαθμὸν, ἀλλὰ, ἀπὸ φαινομενολογικῆς ἀπόψεως ἔξεταζομένου τοῦ πράγματος, οὐσιαστικῆ τοιαύτη. Τὸ Α! δὲν σημαίνει τίποτε καὶ δὲν ἀποβλέπει εἰς κανένα σκοπὸν. Ἀπλῶς ἐκφράζει μίαν κατάστασιν, τὰ πράγματα δὲν εἶνε καθόλου διάφορα εἰς περιπτώσεις σχετιζομένας πρὸς τὴν ἠθικὴν. Ὑπάρχει πλήρης καὶ ἀπόλυτος διαφορὰ μεταξὺ ἐνὸς ἐπιφωνήματος ἐκδηλοῦντος τὴν συχαμάραν, ὅπως π. χ. ἡ γερμανικὴ λέξις *ruhi* (ἢ ἡ γαλλικὴ *rouah*) καὶ τῆς ἐκφράσεως: αὐτὸ εἶνε μία συχαμένη πράξις. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις δὲν ἔχομεν ἀπλῶς ἀντίδρασιν, εἰς τὴν ἐλαιογραφίαν ἢ εἰς τὴν πράξιν φύσεως συναισθηματικῆς, ἀλλ' ἡ ἀντίδρασις στρέφεται πρὸς μίαν ποιότητα, πρὸς ἓνα νόημα αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων, τὸ ὁποῖον ἔχει γίνεαι ἀντιληπτὸν καὶ πρὶν ἀκόμη ἐκδηλωθῆ ἢ ἀντίδρασις.

Ἡ ἀνάλυσις ὁμως πάσχει καὶ ἀπὸ ἓνα ἄλλο ἐλάττωμα ἀκόμη καταστρεπτικότερον διὰ τὴν θεωρίαν. Ὅχι μόνον εἶνε ἀνάγκη, ὅπως εἶδομεν, νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ αἰσθητικῆς στάσεως καὶ ἀξιολογήσεως, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν ἰδιοτήτων, τὰς ὁποίας ἐκφράζουν αἱ ἀξιολογικαὶ λέξεις, καὶ τῶν αἰσθημάτων μας ἔναντι τῶν ἰδιοτήτων τούτων. Δυνάμεθα, ἐπὶ παραδείγματι, νὰ περιγράψωμεν καὶ περιγραφόμεν τὰς πράξεις ὡς ἀνδρείας, μετριοπαθεῖς, ὑπερηφάνους, ἀνάνδρους· ὅτι οἱ χαρακτηρισμοὶ οὗτοι δὲν ἀποτελοῦν ἀπλῶς ἐκφράσεις αἰσθημάτων γίνεαι τελείως σαφὲς μόλις ὡς ἀναλύσωμεν κάπως λεπτομερέστερον τὴν κατάστασιν. Μία οἰαδήποτε ἐκ τῶν ἰδιοτήτων τούτων εἶνε δυνατόν νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ὑπὸ δύο ἢ καὶ πλειοτέρων προσώπων ταυτοχρόνως καὶ ὁμως τὰ ὑπ' αὐτῆς προκαλούμενα αἰσθήματα δυνατόν νὰ εἶνε ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα. Σεῖς ἐνδεχόμενον νὰ ἀγαπᾶτε τὰς ὑπερηφάνους πράξεις· ἐγὼ δυνατόν νὰ μὴ τὰς ἀγαπῶ, καὶ οἱ δύο μας ὁμως ἀντιλαμβανόμεθα καὶ ἀναγνωρίζομεν τὴν αὐτὴν πράξιν ὡς ὑπερήφανον. Ἡ ποιότης τῆς πράξεως μένει ἢ αὐτὴ καίτοι ἡ συναισθηματικὴ στάσις ἀπέναντί της δυνατόν νὰ ποικίλλῃ. Ἡ ἀνεξάρτητος ἀπ' ἀλλήλων μεταβλητότης τῆς ἀξιολογικῆς ποιότητος καὶ τοῦ συναισθήματος νομίζομαι

ζομεν ὅτι ἀποτελεῖ σαφῆ ἀπόδειξιν περὶ τῆς ὑπάρξεως μιᾶς φαινομενολογικῆς διαφορᾶς, διαφορᾶς ἢ ὁποία, ἐπὶ πλεόν, δὲν ἀφορᾷ τὸν βαθμὸν τῆς ἀντικειμενοποιήσεως, ἀλλὰ ἔχει οὐσιώδη χαρακτῆρα. Ἔως ἐδῶ νομίζω ὅτι κανεὶς δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἔχει ἀντίρρησιν. Τὸ κύριον πρόβλημα ὅμως ἀρχίζει ὅταν ἔλθωμεν εἰς τὰς προτάσεις εἰς τὰς ὁποίας πρόκειται νὰ γίνῃ χρῆσις τῆς ἀξιολογικῆς λέξεως «καλόν». Ὅταν λέγομεν: «τοῦτο εἶνε ἐρυθρόν» ἢ προσθήκη: «εἶνε ἐρυθρόν» συμβολίζει τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀναφορᾶς μας, τουτέστι πρὸς κάποιον ἄλλο ἐρυθρόν πρᾶγμα. Τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν νομίζομεν ὅτι μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔχουν εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ὄροι ὅπως: ὑπερήφανος ἢ ἀνανδρος. Τί θὰ εἴπωμεν ὅμως διὰ τὸν ὄρον «καλός»; Καὶ ἐδῶ ἐπίσης νομίζω, καίτοι διὰ γλωσσολογικοὺς λόγους τὸ πρᾶγμα δὲν εἶνε τόσο φανερόν, εἶνε δυνατὸν νὰ δείξωμεν ὅτι ὑπάρχει ἢ αὐτὴ ἀνεξάρτητος ἀπ' ἀλλήλων μεταβλητότης τοῦ συναισθήματος καὶ τοῦ ἀξιολογικοῦ προσδιορισμοῦ. Εἶνε ἀληθές ὅτι εἰς τινὰς περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις καλός, εἶνε αὕτη ἀπλοῦν ἐπιφώνημα, εἰς ἄλλας ὅμως περιπτώσεις δὲν εἶνε (Braithwaite). Νομίζω δὲ ὅτι εἶνε δυνατὸν νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι δὲν ὑπάρχει καμμία σφαῖρα ἀξιολογικῆς σκέψεως (οἰκονομική, ἠθική, αἰσθητική) εἰς τὴν ὁποίαν νὰ μὴ εἶνε δυνατὴ ἢ φαινομενολογικὴ διάκρισις μεταξὺ τῶν δύο τούτων σημασιῶν τῆς λέξεως.

Γεγονότα ὁποῖα εἶνε τὰ ἀνωτέρω μᾶς ἀναγκάζουν, μοῦ φαίνεται, νὰ κάμωμεν τὴν διάκρισιν μεταξὺ ἐκδηλώσεων ψυχικῆς καταστάσεως καὶ ἀξιολογικῶν κρίσεων καὶ μᾶς δεικνύουν τὸ ἀβάσιμον τοῦ ἀξιολογικοῦ ὀνοματισμοῦ. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἕνας ἄλλος λόγος, ὁ ὁποῖος ἐν σχέσει πρὸς τὸ προκείμενον θέμα μας δὲν εἶνε ἐστερημένος σπουδαιότητος. Ὅπως εἶδομεν ἀνωτέρω, ὁ ἀξιολογικὸς ὀνοματισμὸς εἶνε ἔνοχος τῆς ἀπιστεῦτου ἀναιδεΐας νὰ χαρακτηρίσῃ ἕνα σημαντικώτατον μέρος τῆς ἐλλόγου ἀνθρωπίνης σκέψεως ὡς ἐστερημένον νοήματος· διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ ὅμως τὴν ἀποψίν του ταύτην εἶνε ὑποχρεωμένος νὰ συσσωρεύσῃ παράδοξα ἐπὶ παραδόξων. Συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην, αἱ λεγόμεναι ἀξιολογικαὶ κρίσεις εἶνε συγκεκαλυμμένα ἐκδηλώσεις ψυχικῶν καταστάσεων. Διατί ὅμως ἡ συγκάλυψις αὕτη; Ἐὰν ἡ ἀξιολογικὴ κρίσις εἶνε ἀπλῶς ἐκδήλωσις ψυχικῆς καταστά-

σεως, διατί προσλαμβάνει τὴν ἰδίαν μορφήν ὅπως καὶ ἡ λογικὴ πρότασις ; Πῶς συμβαίνει ὥστε οἱ ἄνθρωποι, ἀντὶ νὰ ἐκφράζουν τὰ συναισθήματά των ἀπ' εὐθείας διὰ τῶν γλωσσικῶν τύπων τῶν καταλλήλων διὰ τοιούτου εἶδους ἐκδηλώσεις, διαρκῶς παραποιοῦν αὐτὰ ὡς ἂν νὰ τοὺς ἐξηνάγκαζεν εἰς τοῦτο κάποιος κακόβουλος δαίμων ; Συμβαίνει ἄρα γε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον λέγει παραδοξολογῶν ὁ καθηγητὴς Moore, ὅτι ἡ γλῶσσα ἐφευρέθη εἰδικῶς διὰ νὰ στενοχωρῆ τοὺς φιλοσόφους ; Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ ἀξιολογικὸς ὀνοματισμὸς εἶνε τελείως ἀκατάληπτος.

III

Τὸ πρόβλημα τῆς πλάνης ἐν τῇ ἀξιολογήσει : Αὐταπάτη καὶ πλάνη περὶ τὰς ἀξίας.

Εἰς τὸ ἐρώτημα : ἂν κατ' ἀρχὴν ὑπάρχουν ἀξιολογικαὶ προτάσεις, ἢ ἀπάντησίς μας εἶνε καταφατικὴ. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο κατελήξαμεν ἀφοῦ ἀπεκαλύψαμεν τὰ σφάλματα περὶ τὴν ἀνάλυσιν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ταυτίζουν τὰς προτάσεις ταύτας πρὸς τὴν ἐκφρασιν αἰσθημάτων ἢ ψυχικῶν καταστάσεων. Ἡ ἀνάλυσις αὕτη ἦτο ἀπαραίτητος χάριν αὐτοῦ τοῦ συμφέροντος ὅπως διευκρινισθῆ ἓνα θέμα εἰς τὸ ὁποῖον ἐπεκράτει τόσον μεγάλη σύγχυσις.

Ἦδη θὰ ἐπιληφθῶμεν τοῦ ζητήματος περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐξακριβώσεως τῶν τοιούτων προτάσεων. Λέγεται ὅτι τὸ νόημα μίας οἰασδῆποτε προτάσεως εἶνε ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον εἶνε δυνατὸν αὕτη νὰ ἐξακριβωθῆ. Πρὸς τὸ συμφέρον τῆς σαφηνείας θέλω νὰ δηλώσω εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὅτι δὲν προτίθεμαι νὰ διαφωνήσω πρὸς τὴν γενικὴν αὐτὴν ῥῆσιν, θὰ ἐπευθύνουν ὅμως μολαταῦτα νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ γεγονότος τὸ ὁποῖον ἄλλοι ἐσημείωσαν ἤδη : ὅτι ὑπάρχει ἐδῶ μία δυσκολία· ὅτι τουτέστι δὲν μᾶς εἶνε καθόλου δυνατὸν νὰ καθορίσωμεν τὸν τρόπον τῆς ἐξακριβώσεως ἐνόσω δὲν γνωρίζομεν τὸ νόημα τῆς προτάσεως τὴν ὁποῖαν πρόκειται νὰ ἐξακριβώσωμεν. Πιστεύω λοιπόν, καὶ θὰ προσπαθῆσω νὰ ἀποδείξω, ὅτι ὑπάρχει τρόπος πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν ἀξιολογικῶν προτάσεων· ἀφοῦ ὅμως τὸ νόημά των εἶνε τόσον διάφορον ἀπὸ τὰς προτάσεις πού ἀφοροῦν

πραγματικὰ γεγονότα, καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐξακριβώσεως αὐτῶν θὰ εἶνε καὶ αὐτὸς διάφορος. Θὰ ἐπιληφθῶ τῆς ἐξετάσεως τοῦ ζητήματος τούτου ἐμμέσως, δηλαδή διὰ τῆς ἐξετάσεως τοῦ προβλήματος τῆς πλάνης περὶ τὴν ἀξιολόγησιν. Ἐὰν ὑπάρχουν πλάναι περὶ τὴν ἀξιολόγησιν καὶ ἐὰν εἶνε δυνατόν θὰ ἐπανορθώσωμεν τὰς πλάνας ταύτας — τότε νομίζομεν ὅτι θὰ εἶνε λογικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ τρόπος τῆς ἐπανορθώσεως θὰ εἶνε εἰς θέσιν νὰ μᾶς ὑποδείξῃ καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐξακριβώσεως.

Ἐπὶ τῆς ἐξετάσεως τῆς πλάνης περὶ τὴν ἀξιολόγησιν :

Ἐἶνε φανερόν, νομίζω, ὅτι ἐπὶ τῇ βάσει τῆς θεωρίας κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ ἀξιολογικαὶ κρίσεις ἢ προτάσεις δὲν εἶνε παρὰ συγκεκριμέναι ἐκδηλώσεις ψυχικῶν καταστάσεων, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρχουν πλάναι περὶ τὴν ἀξιολόγησιν. Ὁ Ayer, ἐν πάσῃ περιπτώσει, παραδέχεται τὴν συνέπειαν ταύτην. Φθάνει μάλιστα οὗτος μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἰσχυρίζεται, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν κ. G. E. Moore (ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι εἶνε ἀνάγκη νὰ ὑπάρχουν ἀξιολογικαὶ προτάσεις ἄλλως θὰ ἦτο ἀδύνατος οἰαδήποτε συζήτησις περὶ ἀξιῶν), ὅτι ποτὲ δὲν ὑπάρχει συζήτησις περὶ ἀξιῶν—μία νέα παραδοξολογία, τὴν ὁποίαν, ὅπως φρονεῖ καὶ ἡ Miss Stebbing, δὲν κατώρθωσεν οὗτος καθόλου νὰ καταστήσῃ πιστευτήν.

Νομίζω ὅτι ὅλοι θὰ παραδεχθοῦν εὐκόλως ὅτι ὑπάρχει ἓνα εἶδος πλάνης περὶ τὴν ἀξιολόγησιν ὡς πρὸς τὴν ὑπαρξιν τῆς ὁποίας δὲν γεννᾶται καμμία ἀμφισβήτησις, ἐπίσης δὲ ὅτι ὡς πρὸς τὰς προτάσεις αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρχη, καὶ ὑπάρχει, μεγάλη ἀμφισβήτησις. Προτάσεις ὅπως αἱ ἑξῆς : «αὐτὸ εἶνε καλὸν αὐτοκίνητον, ἢ αὐτὸ εἶνε καλὸν διδακτικὸν βιβλίον», ἔχουν νόημα καὶ εἶνε δυνατόν νὰ ἐταληθευθοῦν ἐπὶ τῇ βάσει οἰασδήποτε θεωρίας περὶ νοήματος. Ἐν σχέσει πρὸς τοιαύτας ἀξίας, πού εἶνε δηλωτικαὶ ὄργανου, ἢ ὑπαρξίς τῆς πλάνης καὶ ἡ δυνατότης τῆς ἐπανορθώσεως αὐτῆς εὐρίσκεται ἔκτος πάσης ἀμφισβητήσεως. Ἐνα μεγάλο μέρος τῆς ζωῆς μας, τόσον τῆς ἀτομικῆς ὅσον καὶ τῆς κοινωνικῆς, συνίσταται εἰς τὸ νὰ ὑποπίπτωμεν ἀκριβῶς εἰς τοιούτου εἶδους πλάνας καὶ εἰς τὸ νὰ τὰς ἐπανορθώνωμεν μετὰ πολλοῦ κόπου. Ἀφοῦ δὲ ἀφοροῦν τὸ ζήτημα

τῆς χρησιμότητος, τῆς σχέσεως τῶν μέσων πρὸς τὸν σκοπὸν, εἶνε αὐ-
 ται πρωτίστως πλάναι τοῦ νοῦ, πλάναι τῆς κρίσεως τοῦ τύπου τῆς
 αἰτιότητος, εἶνε δὲ δυνατόν νὰ ἐπανορθωθοῦν διὰ αἰτιώδους ἀναλύ-
 σεως. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ ἀφορῶτα τὴν ἀξίαν ἀμφισβή-
 τησις, καίτοι δὲν εἶνε μόνον ἀμφισβήτησις στρεφόμενη περὶ τὰ
 πραγματικὰ περιστατικά, εἶνε ὅμως κατὰ μέγα μέρος τοιαύτη.
 Τὸ σημεῖον τοῦτο εἶνε ἀνάγκη νὰ τὸ τονίσωμεν ἰδιαιτέρως. Δὲν εἶνε
 καθ' ὅλοκληρίαν τοιαύτη. Ἐὰν λάβωμεν ὡς δεδομένας ὁρι-
 σμένας προϋποθέσεις, ἢ ὑποθέσεις ἐν σχέσει πρὸς οἰκονομικὰς ἢ παι-
 δαγωγικὰς ἀξίας, ἢ ἐπανόρθωσις μιᾶς πλάνης, περὶ τὴν ἀξιολόγησιν
 τοῦ τύπου τούτου δύναται νὰ λάβῃ χώραν χωρὶς νὰ ἀνακινήθοῦν
 ῥητῶς ζητήματα ὅσον ἀφορᾷ τὰς οὐσιαστικὰς ἀξίας. Κατ' ἀρχὴν ὅμως
 αἱ ὑπονοούμεναι αὐταὶ προϋποθέσεις εἶνε πάντοτε παροῦσαι, καὶ εἰς
 ὁρισμένας περιστάσεις δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀποφευχθοῦν. Ἡ πραγ-
 ματιστικὴ θεωρία περὶ ἀξίας, ἢ ὁποία πειρᾶται νὰ ἀναγάγῃ ὅλας τὰς
 ἀξιολογικὰς κρίσεις εἰς τὸν τύπον τὸν ὀργάνου δηλωτικόν, δὲν εἶνε
 δυνατόν νὰ τύχῃ ἐφαρμογῆς. Ἀλλὰ . . . αὐτὸ εἶνε ἄλλο ζήτημα.

Ὅπως δὴποτε τὸ πρῶτον σημεῖον τῆς ἀπόψεώς μου τὸ ἀπέδειξα :
 ὑπάρχει πλάνη περὶ τὴν ἀξιολόγησιν καὶ εἶνε δυνατόν νὰ ἐπα-
 νορθωθῇ αὕτη. Ἀλλὰ τὸ πράγματι ἀμφισβητούμενον ζήτημα δὲν εἶνε
 ἡ πλάνη εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Τὸ ζήτημα εἶνε ὅτι οἱ ἀντιφρονούντες
 ἀγνοοῦνται τὴν δυνατότητα τῆς πλάνης περὶ τὴν ἀξιολόγησιν ἐν σχέσει
 πρὸς τὰς καλουμένας ἀμέσους ἢ ἐσωτερικὰς (οὐσιαστικὰς) ἀξίας. Ἐδῶ
 εἶνε φανερόν ὅτι ἔχομεν νὰ κάμωμεν μὲ τοὺς δύο τύπους τῶν προ-
 τάσεων τοὺς ὁποίους διεκρίναμεν εἰς τὴν φαινομενολογικὴν ἀνάλυσίν
 μας. Ἄς ὀνομάσωμεν διαπιστωτικὰς ἀξιολογικὰς προτάσεις τὰς
 πρώτας, τουτέστι τὰς προτάσεις ἐκεῖνας εἰς τὰς ὁποίας γίνεται δῆλος
 μία τις ἀξία, προτάσεις δὲ ἐκτιμητικὰς τὰς δευτέρας, τουτ. ἐκεῖνας
 εἰς τὰς ὁποίας ἀποδίδονται τὰ κατηγορούμενα καλὸς ἢ κακός, καλλίτερος
 ἢ χειρότερος. Ἰσχυρίζομαι λοιπὸν ὅτι καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις εἶνε
 δυνατόν νὰ λάβουν χώραν πλάναι καὶ ὅτι καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις
 εἶνε δυνατόν νὰ ἐπανορθωθοῦν αὐταί. Ἄς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὰς διαπι-
 στωτικὰς προτάσεις.

Δυνατὸν νὰ συμφωνοῦμεν διὰ νὰ χαρακτηρίσωμεν προᾶξιν τινὰ ὡς

ὑπερήφανον (καίτοι αἱ ὡς πρὸς αὐτὴν αἰσθηματικαὶ μας ἀντιδράσεις νὰ εἶνε διάφοροι), - δυνατὸν ὅμως καὶ νὰ διαφωνοῦμεν, καὶ τότε ὁ ἓνας ἐξ ἡμῶν θὰ διατελεῖ ἐν πλάνῃ. Ἡ ἐπανόρθωσις ἐδῶ δὲν διαφέρει κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τὴν ἐπανόρθωσιν εἰς περίπτωσιν διαπιστωτικῆς προτάσεως οἰουδήποτε τύπου. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ἀπεδύθη ἐσφαλμένως μία ὀνομασία καὶ τὸ πρόβλημα συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἀποδοθῇ αὕτη ὀρθῶς. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων παρεχομένων ποιότητων ἡ ἐπανόρθωσις ἐπιτυγχάνεται μὲ τὸ νὰ ὑποδειχθῇ ἡ ποιότης, ἐρυθρόν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται ἡ ὀνομασία. Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἀξιολογικοῦ δεδομένου ἡ ἐπανόρθωσις λαμβάνει χώραν μὲ τὸ νὰ καταδειχθοῦν ἐπὶ τινος παραδείγματος αἱ καθ' ἕκαστον περιπτώσεις, εἰς τὰς ὁποίας δεόν νὰ γίνῃ χρήσις τοῦ ὄρου.

Φυσικὰ εἶνε ἐνδεχόμενον νὰ προβάλῃ κανεὶς ὅτι εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐπανορθοῦται δὲν εἶνε μία ἀξιολογικὴ κρίσις, ἀλλὰ μία κρίσις περὶ πράγματος, ὅτι δηλ. ὅταν κατὰ πλάνην χαρακτηρίζω μίαν πράξιν ὡς ὑπερήφανον ἐνῶ πράγματι δὲν εἶνε τοιαύτη, ἔχομεν ἐνώπιόν μας πλάνην τοῦ αὐτοῦ τύπου ὡς ἐὰν νὰ ἔλεγον ὅτι ἓνα ἀντικείμενον εἶνε ἐρυθρόν ἐνῶ πράγματι εἶνε πράσινον. Ἐξετάζοντες ὅμως προσεκτικότερον τὸ πρᾶγμα θὰ ἴδωμεν ὅτι δὲν ἔχει οὕτω. Τὸ νὰ χαρακτηρίσω μίαν πράξιν ὡς ὑπερήφανον, εἴτε ὀρθῶς εἴτε ἐσφαλμένως, ἔχει ὡς ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν ὅτι ἔχω ἐννοήσει ἢ ἀντιληφθῇ τὴν ιδιότητα τοῦ ὑπερηφάνου, τοῦτο δὲ εἶνε δυνατὸν νὰ γίνῃ μόνον διὰ ψυχικῆς ἐνοράσεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶνε ἐντελῶς διάφορον ἀπὸ μίαν διὰ τῶν αἰσθήσεων παρατήρησιν ἐνὸς γεγονότος ἢ, ἐὰν ὑπάρχῃ τοιοῦτόν τι, ἀπὸ μίαν ἐνδοσκόπησιν ἐσωτερικῶν ψυχολογικῶν πραγματικῶν γεγονότων. Πρὸς τὴν ἐννοίαν ταύτην τῶν ψυχικῶν ἐνοράσεων συνδέονται, βεβαίως, πολλὰ ζητήματα, εἰς τῶν ὁποίων τὴν ἐξέτασιν δὲν δύναμαι νὰ εἰσέλθω ἐνταῦθα. Τὸ κατ' ἐμὲ πιστεύω ὅτι ὑπάρχουν ἀξιολογικαὶ οὐσίαι δεκτικαὶ ἐποπτείας, ὅπως εἶνε δεκτικὰ ἐποπτείας τὰ ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων διδόμενα (sensa), ἢ τοιαύτη ὅμως ἀποψις δὲν εἶνε ἀναγκαία διὰ νὰ ἀποδείξω τὸν ἰσχυρισμόν μου ὅτι λαμβάνουν χώραν πλάναι καὶ ὅτι ἡ ἐπανόρθωσις αὐτῶν εἶνε δυνατή.

Ἐπανορθώσεις, κατὰ ταῦτα, τῶν διαπιστωτικῶν ἀξιολογικῶν προ-

τάσεων λαμβάνουν χώραν διαρκῶς. Τὸ πραγματικὸν ὅμως πρόβλημα ἀναφαίνεται ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀξιολογικὸν κατηγορούμενον «καλόν», τὸ ὁποῖον, ὅπως εἶδομεν, συμφώνως πρὸς τὴν ἄποψιν τὴν ὁποίαν κρίνομεν ἐνταῦθα, δὲν συμβολίζει καμμίαν ἀναφορὰν πρὸς τι, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκφράζει ἓνα αἶσθημα. Φιλονικεῖα ἢ ἀμφισβήτησις περὶ τὴν ἀξιολόγησιν ἐμφανίζεται ἐν σχέσει πρὸς τρία κύρια σημεῖα α) φιλονικεῖα ὡς πρὸς τὰ πράγματα τὰ ὁποῖα εἶνε καλά· β) ὡς πρὸς τὸ τι εἶνε τὸ καλόν, τ. ἔ. ταυτότης καὶ διαφορὰ τοῦ καλοῦ ἐν σχέσει πρὸς ἄλλας ἀξίας, οἷον ἡδονή· γ) ἀμφισβήτησις ὡς πρὸς τὰς σχετικὰς ἀξίας τῶν ἀγαθῶν ἢ τῶν ἀξιῶν. Ἰσχυρίζομαι λοιπὸν ὅτι πλάνη περὶ τὴν ἀξιολόγησιν εἶνε δυνατὸν νὰ λάβῃ χώραν ἐπὶ ὅλων αὐτῶν τῶν σημείων καὶ ὅτι αἱ πλάναι αὗται εἶνε δυνατὸν νὰ ἐπανορθωθοῦν.

Ἄς ἀρχίσωμεν μὲ ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὴν πρώτην περίπτωσιν. Ἐνας κυνικὸς αἰσθητιστὴς ἰσχυρίζεται, λόγου χάριν, ὅτι τὰ μόνα ἀγαθὰ εἶνε τὸ μάσσημα καὶ αἱ ἐρωτικαὶ σχέσεις. Ἴσως νὰ μὴ μᾶς εἶνε δυνατὸν νὰ διορθώσωμεν τὸ αἶσθημά του εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἤμποροῦμεν ὅμως νὰ διορθώσωμεν τὸν ἰσχυρισμὸν του. Καὶ κατὰ πρῶτον δὲν περιορίζεται εἰς τὸ νὰ ἐκφράσῃ ἀπλῶς ἓνα αἶσθημα, ἀλλὰ διατυποῖ καὶ ἓνα ἰσχυρισμὸν. Θεωρεῖ τοῦλάχιστον ὡς βέβαιον ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς του εἶνε ἀληθὴς καὶ ὅτι, διὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλον λόγον, ἓνας ἀληθὴς ἰσχυρισμὸς εἶνε καλλίτερος ἀπὸ ἓνα ψευδῆ· ἄλλως δὲν θὰ διετύπωνε καθόλου τὸν ἰσχυρισμὸν του. Εἶνε συνεπῶς δυνατὸν νὰ ὑποδειχθῇ εἰς αὐτὸν ὅτι ὑπάρχει τοῦλάχιστον ἀκόμη ἓνα ἀγαθὸν ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μάσσημα καὶ τὰς ἐρωτικὰς σχέσεις καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ τούτου τοῦ ἰσχυρισμοῦ του ἀνεγνώρισε τὸ γεγονὸς τοῦτο.

Τώρα, εἶνε σπουδαῖον νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι εἰς τὸ προκείμενον ἢ διόρθωσις δὲν συνίσταται εἰς τὸ νὰ δείξωμεν ὅτι ἄλλοι ἀναγνωρίζουν καὶ παραδέχονται ἄλλας ἀξίας, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς πράγματι ἀναγνωρίζει τοιαύτας καὶ πρέπει νὰ τὰς ἀναγνωρίσῃ. Τοῦ ἀπεδείξαμεν τὴν ὑπαρξιν καὶ ἄλλης μίας ἀξίας, κάπως ἐμμέσως. Σπουδαῖον εἶνε ἐπίσης νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο ἐδείξαμεν δὲν εἶνε κανένα ψυχολογικὸν γεγονὸς, ὅτι τουτέστι ἐπιθυμεῖ ἐπίσης καὶ τὴν ἀληθῆσαν, ἀλλ' εἶνε μία ἀξιολόγησις ἢ ὁποία εἶνε ἀνάγκη νὰ γίνῃ παραδεκτή. Δὲν θὰ προσπαθίσω νὰ καθορίσω πόσαι ἄλλαι ἀξίαι συμπερι-

λαμβάνονται εἰς τὴν ὑποχρεωτικὴν αὐτὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀληθείας ὡς ἀξίας· βεβαίως θὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι τοιαῦται. Ἄρκει ὅτι εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς του περιέχει ἐν ἑαυτῷ πλάνην καὶ ὅτι ἡ πλάνη αὕτη εἶνε δυνατόν νὰ ἐπανορθωθῆ. Ἐὰν ἀναγνωρίζει κατ' ἀρχὴν τὴν διάκρισιν μεταξὺ ἀληθείας καὶ ψεύδους θὰ ἀναγνωρίσει καὶ τὴν ἐπανόρθωσιν ταύτην.

Ὅσακις πρόκειται περὶ διαπιστωτικῶν ἀξιολογικῶν προτάσεων, ἡ ἀξία «ἀποδεικνύεται» ἀμέσως· εἰς τὴν ἀμέσως ἀνωτέρω ἐξετασθεῖσαν περίπτωσιν γίνεται αὕτη καταφανὴς ἐμμέσως ἄλλ' ὄχι καὶ ὀλιγώτερον ἀσφαλῶς. Τὸ τοιοῦτον θὰ γίνεαι ἀκόμη καλλίτερον καταληπτὸν ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν δευτέραν περίπτωσιν τῆς πλάνης περὶ τὴν ἀξιολόγησιν. Ὁ δεῦτερος οὗτος τύπος λαμβάνει χώραν, ὡς εἶδομεν, ὅσακις πρόκειται νὰ ταυτισθῆ τὸ κατηγορούμενον «καλὸν» πρὸς ἓνα οἷονδήποτε ἀντικείμενον ἀξίας· φυσικὰ ἢ περιπτώσις αὕτη συντρέχει κατ' ἔξοχὴν ὅταν ταυτίζεται τὸ κατηγορούμενον καλὸν πρὸς μίαν εὐχάριστον κατάστασιν τῆς συνειδήσεως. Πρωτίστως θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ καλούμενος ἠδονιστὴς ἐπιμένει εἰς τὸ ὅτι ὑπάρχει πλάνη περὶ τὴν ἀξιολόγησιν. Εἰς ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος ἐπιζητεῖ τιμὰς ἢ ἀλήθειαν ὡς ἀγαθὰ καθ' ἑαυτὰ θὰ λέγει, κατ' ἀρχὴν: «δυστυχισμένε ἄνθρωπε, ἀπατᾷς τὸν ἑαυτόν σου. Ἄν καθήσεις κάτω στὴ δροσιὰ καὶ ἐρωτήσεις τὸν ἑαυτό σου τί εἶνε ἐκεῖνο ποὺ ἔχει καθ' ἑαυτὸ ἀξίαν, ἢ μόνη ἀπάντησις ποὺ θὰ εὔρεις εἶνε ὅτι εἶνε μιὰ εὐχάριστος κατάστασις τῆς συνειδήσεως». Ἡ «ἀμφισβήτησις» ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν ἀφορᾷ ἐδῶ τὴν ταύτισιν τοῦ καλοῦ πρὸς τὴν εὐχάριστον κατάστασιν τῆς συνειδήσεως. Εἶνε ὅμως ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν καὶ τοῦτο ὑπ' ὄψιν, ὅτι οἱ ὠφελιμισταί, ἀπὸ τοῦ Bentham καὶ ἐντεῦθεν, ἐθεώρουν ὅτι ἡ ταύτισις αὕτη ἦτο δυνατόν νὰ ἐξελεγχθῆ διὰ τῆς πείρας, χρησιμοποιουμένου δηλονότι τοῦ ἐμπειρικοῦ κριτηρίου· ὅτι τουτέστιν ὅταν γίνεται χρῆσις τῆς λέξεως καλόν, εἴμεθα εἰς θέσιν, οὕτως εἰπεῖν, νὰ δείξωμεν τὴν εὐχάριστον κατάστασιν τῆς συνειδήσεως ἀκριβῶς καθ' ὃν τρόπον ὅταν χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις πράσινον, εἴμεθα ἱκανοὶ νὰ ὑποδείξωμεν τὸ δεδομένον τῆς αἰσθήσεως. Ὁ λογικὸς θετικιστὴς ἔχει πληρέστατον δίκαιον ὅταν ἀρνεῖται ὅτι τὰ πράγματα ἔχουν οὕτω. Δυνατὸν ἢ εὐχάριστος κατάστασις τῆς συνειδήσεως νὰ εἶνε ὄντοτης δεκτικὴ παρατηρήσεως, καίτοι τὸ εἶνε ἢ εἶναι

δὲν εἶνε τοῦτο περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῷ ὁλόκληρον τὸ ζήτημα τῆς ἐνδοσκοπήσεως ὡς μορφῆς τῆς παρατηρήσεως. Βεβαίως ὅμως ἡ ταύτισις αὐτῆς πρὸς τὸ καλὸν δὲν εἶνε ὄντοτης δεκτικῆ παρατηρήσεως. Ἡ πλάνη ἡ ὁποία ταυτίζει τὸ ἀγαθὸν πρὸς τὴν ἡδονὴν ἀνεσκευάσθη ἐπανειλημμένως, καὶ ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ κ. Moore ὁ ὁποῖος κατέδειξε τὸ νατουραλιστικὸν ψεῦδος τὸ ὁποῖον περιείχετο εἰς αὐτήν. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον πρέπει ἰδιαζόντως νὰ τονισθῆ ἔδῳ εἶνε ὅτι ἐνῶ ἡ ἐπανόρθωσις τῆς πλάνης περιλαμβάνει καὶ τὸν φαινομενολογικὸν καθορισμὸν τῆς ἐννοίας τοῦ ἀγαθοῦ ἡ γενομένη οὐχ ἦττον πλάνη εἶνε πλάνη περὶ τὴν ἀξιολόγησιν, ἡ δὲ πλάνη αὕτη εἶνε δυνατόν νὰ ἐπανορθωθῆ.

Ὁ τρίτος τύπος πλάνης περὶ τὴν ἀξιολόγησιν λαμβάνει χώραν ὁσάκις πρόκειται νὰ ἀποδοθῶν τὰ κατηγορούμενα καλλίτερος ἀπὸ . . . καὶ χειρότερος ἀπὸ . . . ἢ ὅταν ἔχομεν ἐνώπιόν μας μίαν κλίμακα ἀνωτέρων ἢ κατωτέρων ἀξιῶν. Ὁ κ. Ayer ἔχει πληρέστατον δίκαιον ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν ὑπάρχει συζήτησις περὶ ἀξιῶν ἐνόσω δὲν ὑπάρχει κλίμαξ ἀξιῶν· νομίζω ὅμως ὅτι ἔχει ἄδικον ὅταν λέγει ὅτι δὲν ὑπάρχει κλίμαξ ἀξιῶν καὶ συνεπῶς δὲν ὑπάρχει καὶ καμμία συζήτησις περὶ ἀξιῶν.¹⁾ Ἔχω τὴν ιδέαν ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ κ. Ayer θὰ εἶνε ἀνάγκη νὰ παραδεχθῆ ὅτι, τοῦλάχιστον κατὰ τὰ φαινόμενα, μέγα μέρος τῶν σκέψεών μας ἀσχολεῖται μὲ ζητήματα τὰ ὁποῖα προϋποθέτουν τὴν ὕπαρξιν μίας τάξεως ἢ κλίμακος ἀξιῶν. Ἄς ὑποθέσωμεν, ἐπὶ παραδείγματι, ὅτι ὁ πλοίαρχος ἐνὸς καταποντιζομένου πλοίου ἔσωσε πρῶτον τὸ πλήρωμα, κατόπιν τοὺς ἄρρενας ἐπιβάτας καὶ τελευταῖον τὰς γυναῖκας καὶ τὰ παιδιά. Ὑποθέτω ὅτι καὶ αὐτὸς ἀκόμη—καίτοι δὲν εἶμαι ἀπολύτως βέβαιος—θὰ ἔλεγεν ὅτι ὁ πλοίαρχος δὲν ὤφειλε νὰ διατάξῃ τὴν διάσωσιν κατ' αὐτὴν τὴν σειράν. Δὲν εἶνε κἄτι τὸ ἀδύνατον νὰ φαντασθῶμεν ὅτι καὶ αὐτὸς ἀκόμη θὰ ἠμποροῦσε νὰ λησιμονήσῃ προσωρινῶς ὅτι εἶνε ὁπαδὸς τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πρωταρχικὴν του κατάστασιν ὡς ἀνθρωπίνου ὄντος καὶ βρετανοῦ πολίτου. Μάλιστα ἠμποροῦμεν νὰ φαντασθῶμεν ὅτι καὶ θὰ συζητήσῃ μαζί του! Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ πράττει ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ συζήτησις θὰ στρέφεται περὶ «ἀξίας» καὶ ὄχι περὶ «πραγματικὰ γεγονότα».

1) Language, Truth, Logic. σελ. 167.

καὶ διὰ τὰ ἐξῆς ἢ συζήτησις οἷονδὴποτε νόημα θὰ πρέπει νὰ στρέφαται περὶ τάξιν τινὰ τῶν ἀξιῶν.

Ἄν ὑποθέσωμεν ὅτι ὅλα αὐτὰ εἶνε ἀληθῆ—καὶ νομίζω ὅτι θὰ εἶνε ἀληθῆ δι' ὅλον τὸν κόσμον ἐκτὸς ἴσως διὰ τὸν λογικὸν θετικιστὴν — τότε θὰ ἔχομεν ἐνώπιόν μας μίαν περίπτωσιν πλάνης περὶ τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ τρίτου τύπου. Ἐὰν δὲ κατ' ἀρχὴν ἀπεφασίζαμεν νὰ κάμωμεν παρατηρήσεις εἰς τὸν ἄνθρωπον αὐτόν, αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονός θὰ ἐσήμαινεν ὅτι παραδεχόμεθα ὅτι ἡ πλάνη εἶνε δυνατὸν νὰ ἐπανορθωθῇ. Θὰ πρέπει νὰ εἶνε δυνατὸν νὰ τοῦ ἀποδείξωμεν ὅτι αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά ἔπρεπε νὰ διασωθοῦν πρῶτα, κατόπιν οἱ ἄνδρες καὶ τέλος τὸ πλήρωμα. Ἐὰν πρὸς τούτοις, ἐνῶ θὰ τοῦ καταδεικνύομεν τ' ἀνωτέρω, ἠθέλαμε νὰ συζητήσουμε λογικῶς μὲ αὐτόν, θὰ εὐρίσκομεν ὅτι ἡ λογικὴ συζήτησις θὰ συνίστατο εἰς τὸ νὰ τοῦ δείξωμεν μίαν κλίμακα ἀνθρωπίνων ἀξιῶν ἀρχομένων ἀπὸ τῆς ἀξίας τῆς ζωῆς (τοῦ ἀτόμου) καὶ προχωροῦσαν πρὸς ἀνωτέρας ἀξίας, προσωπικὰς καὶ κοινωνικάς.

Φυσικὰ εἰς τὰ ἀνωτέρω εἶνε δυνατὸν νὰ δοθῇ ἡ ἀπάντησις ὅτι ἡ ἀμφισβήτησις δὲν ἀφορᾷ ἀξίας ἀλλὰ πραγματικὸν γεγονός· ὅτι τοιαῦτα πράγματα δὲν γίνονται, ὅτι ἡ τάξις κατὰ τὴν ὁποίαν σώζουσι τοὺς ἐπιβάτας εἶνε κοινωνικὴ συνθήκη καὶ ὅτι ὁ δυστυχὴς πλοίαρχος δὲν ἔδωκε τὴν δέουσαν προσοχὴν εἰς τὸ γεγονός τοῦτο. Τοιοῦτος ὅμως ἰσχυρισμὸς ἰσοδυναμεῖ πρὸς πλήρη διαστροφὴν τῆς καταστάσεως. Δὲν ὑπάρχει κατ' ἀρχὴν ἐπανόρθωσις τῆς πλάνης, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι πρόκειται περὶ πλάνης ἐνόσω ὁ πλοίαρχος δὲν παραδεχθῇ ὅτι ὄφειλε νὰ τοὺς σώσῃ κατὰ διάφορον τάξιν, τοιαύτη δὲ παραδοχὴ θὰ ὑπάρχει μόνον ὅταν οἱ λόγοι ἐπὶ τῶν ὑποίων στηρίζεται ἔχουν ἀξιολογικὸν χαρακτῆρα.

Ἐννοεῖται βεβαίως ὅτι ἡ σύντομος αὕτη συζήτησις περὶ τῆς ἐννοίας μιᾶς τάξεως ἢ κλίμακος ἀξιῶν μόλις θίγει τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ προβλήματος. Ἐγὼ προσωπικῶς πιστεύω, καὶ ὑπεστήριξα ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, εἰς τὸν ἀριστερὸν χαρακτῆρα τῆς ἀρχῆς τῆς κλίμακος τῶν ἀξιῶν, τελευταίως δὲ ὁ Hartmann διετύπωσε τὴν ἀποψιν αὐτὴν πολὺ καλλίτερον παρ' ὅ,τι τὸ ἔπραξα ἐγώ. Πιστεύω ἐπίσης μαζί του, ὅτι μία τοιαύτη τάξις τῶν ἀξιῶν εἶνε δυνατὸν νὰ κατασκευασθῇ καὶ ὅτι ἡ τάξις

αὐτὴ εἶνε δυνατόν νὰ δοκιμασθῆ καὶ νὰ ἐπαληθευθῆ διὰ τῆς ἐξετάσεως συγκεκριμένων ἠθικῶν κρίσεων. Ἐὰν αἱ ἀπόψεις αὗται εἶνε στερεαὶ τότε θὰ εἴμεθα φυσικὰ εἰς θέσιν νὰ κατανοήσωμεν διατὶ εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρχη πλάνη περὶ τὴν ἀξιολόγησιν καὶ διατὶ ἡ πλάνη εἶνε δυνατόν νὰ ἐπανορθωθῆ. Ὅλα αὐτὰ μοῦ εἶνε ἀδύνατον νὰ τὰ ἐξετάσω. Διὰ τὸν σκοπὸν μας ἀρκεῖ ὅτι αὐτοῦ τοῦ τύπου πλάναι περὶ τὴν ἀξιολόγησιν λαμβάνουν χώραν καὶ ὅτι εἶνε δεκτικαὶ ἐπανορθώσεως.

Πλάνη περὶ τὴν ἀξιολόγησιν καὶ αὐταπάτη περὶ τὴν ἀξιολόγησιν.

Εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις ταύτας ὑπεστήριξα ὅτι ἡ πλάνη περὶ τὴν ἀξιολόγησιν εἶνε δυνατόν νὰ ἐπανορθωθῆ, εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, ἀφοῦ δὲ ἡ ἐπανόρθωσις εἶνε μία μορφή τῆς ἐξακριβώσεως—ἢ ἡ ἐπανόρθωσις ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ ἐξακρίβωσιν—ἔχομεν οὕτω τὴν ἀφρητηρίαν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς θεωρίας περὶ ἐξακριβώσεως τῶν ἀξιολογικῶν ἰσχυρισμῶν. Δυνατὸν ὅμως νὰ ἀντιταχθῆ (ὑπὸ τῆς θεωρίας τὴν ὁποίαν ἐξετάζομεν) ὅτι δὲν λαμβάνει χώραν πραγματικὴ ἐπανόρθωσις. Ἐκεῖνος ποὺ διέπραξε τὰς λεγομένας πλάνας ἀπλῶς ἐξέφρασεν ἓνα συναίσθημα τὸ δὲ συναίσθημα μένει τὸ αὐτὸ καὶ ὕστερα ἀπὸ ὅλην τὴν συζήτησιν.

Βεβαίως εἶνε ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὅταν ἐπανορθωθῆ ἡ πλάνη περὶ τὴν ἀξιολόγησιν, δὲν ἔπεται ἐκ τούτου κατ' ἀνάγκην ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος διετύπωσε τοὺς πεπλανημένους ἰσχυρισμοὺς διωρθώθη καὶ ὁ ἴδιος. Ἡ κρίσις τοῦ ἐπανορθωθῆ καὶ ὄχι τὰ αἰσθημάτα του. Μὲ ἄλλας λέξεις ἡ ἐπανόρθωσις μίας ἀξιολογικῆς πλάνης δὲν σημαίνει πάντοτε κατ' ἀνάγκην καὶ ἀλλαγὴν αἰσθημάτων. Ἡ πρώτη εἶνε τι τὸ ἀξιολογικόν, τὸ δεύτερον εἶνε κατὰ τὸ ψυχολογικόν. Αὐτὸ τὸ τελευταῖον γεγονός ἔδωκε κυρίως ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν ὅλης αὐτῆς τῆς θεωρίας περὶ ἀξιολογήσεως ὡς ἐχούσης χαρακτῆρα ψυχολογικὸν καὶ συνεπῶς σχετιζομένης καθ' ὁλοκληρίαν πρὸς τὸ ὑποκείμενον τοῦ αἰσθημάτος. Διὰ νὰ διευκρινίσωμεν τὸ σημεῖον τοῦτο εἶνε ἀνάγκη νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ πλάνης περὶ τὴν ἀξιολόγησιν καὶ αὐταπάτης ὡς πρὸς αὐτήν.

Πρῶτον θὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι παρομοία διάκρισις κρίνεται ἀναγκαία καὶ εἰς ἄλλας σφαίρας. Εἰς τὸν κόσμον τῶν αἰσθημάτων αἱ αὐτα-

πάται, καθὸ ἀντιλήψεις, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐπανορθωθοῦν ἀμέσως : μόνον ἡ κρίσις εἶνε δυνατόν νὰ ἐπανορθωθῆ. Οὕτω π.χ. βλέπομεν τὴν ῥάβδον ἐντὸς τοῦ ὕδατος τεθλασμένην καὶ ὁσηνδήποτε σκέψιν καὶ ἂν καταβάλωμεν δὲν μᾶς εἶνε δυνατόν νὰ τὴν ἴδωμεν ἄλλως ἢ τεθλασμένην, μᾶς εἶνε ὅμως δυνατόν νὰ ἐπανορθώσωμεν τὴν κρίσιν μας ὅτι εἶνε τεθλασμένη. Ἡ τοιαύτη χρῆσις τῆς διακρίσεως μεταξὺ πλάνης περὶ τὴν ἀξίαν καὶ αὐταπάτης ὡς πρὸς αὐτὴν ἐγένετο ὑπὸ τινων συγγραφέων π.χ. τοῦ Sheler, τοῦ Hartmann καὶ τοῦ Jonas Cohn, καὶ νομίζω ὅτι εἶχον οὗτοι δίκαιον. Οἱ αὐτοὶ ὁμιλοῦν ἐπίσης περὶ τυφλότητος ὡς πρὸς τὰς ἀξίας κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸν δαλτονισμόν (τυφλότης ὡς πρὸς τὰ χρώματα). Ἡ ἀντίληψις τοῦ δαλτονικοῦ περὶ χρωμάτων δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀνορθωθῆ, ἡ κρίσις ὅμως ὅτι ἀντικείμενόν τι εἶνε ἐρυθρὸν δύναται νὰ ἐπανορθωθῆ. Τὸ αἴσθημα τοῦ σαδικοῦ ὅτι αἱ ἀλγηδόνες εἰς τὰς ὁποίας ὑποβάλλει ἐκουσίως τὸν ἑαυτόν του καὶ τοὺς ἄλλους εἶνε κατὰ τὸ καλὸν δὲν εἶνε δυνατόν νὰ διορθωθῆ, ἡ κρίσις ὅμως ὅτι τοιαῦτα πράγματα εἶνε καλὰ εἶνε δυνατόν νὰ ἀνορθωθῆ. Ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος εἰς τὰ ὄμματα τοῦ νόμου εἶνε ἐστερημένος τοῦ «ἠθικοῦ αἰσθήματος» καὶ συνεπεία τούτου δὲν θεωρεῖται πλήρως ὑπεύθυνος τῶν πράξεών του, εἶνε ἀπλῶς ἀναίσθητος ὡς πρὸς ὠρισμένας ἀξίας καὶ ἐφ' ὅσας θὰ ὑπάρχει ἡ ἀναισθησία αὕτη δὲν θὰ εἶνε δυνατὴ ἢ ἐπανόρθωσις.

Ὡς εἶνε γνωστὸν ὁ Kant ἔκαμε χρῆσιν τῆς διακρίσεως μεταξὺ πλάνης καὶ αὐταπάτης καὶ ἐφήρμοσεν αὐτὴν κατ' ἀναλογίαν ἐπὶ τῶν τρόπων καθ' οὓς βλέπομεν τὰ πράγματα τόσον διὰ τῆς διανοίας ὅσον καὶ φυσικῶς. Τοιούτου εἶδους αὐταπάται δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐπανορθωθοῦν πράγματι. Νομίζω δὲ ὅτι εἶχε δίκαιον σκεπτόμενος οὕτω. Τοιούτου εἶδους αὐταπάται ὑφίστανται ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ἀξιολογικὴν σφαῖραν. Ἡ ἐπίμονος αὐταπάτη, ὅτι ἡ ἡδονὴ καὶ τὸ ἀγαθὸν ταυτίζονται ἐπειδὴ αἰσθήματα ἡδονῆς συνοδεύουν πάντοτε τὸ ἀγαθόν, πλησιάζει σχεδὸν πρὸς τὴν γενικότητα τῆς τεθλασμένης ῥάβδου· ἐνῶ δὲ ἡ κρίσις εἶνε δυνατόν νὰ ἐπανορθωθῆ, τοῦναντίον ἐφ' ὅσον ἡ ταυτότης αὕτη εἶνε ἀπλῶς συναίσθημα, δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀνορθωθῆ ὅσον ὀλίγον εἶνε δυνατόν ν' ἀνορθωθῆ καὶ ἡ αὐταπάτη περὶ τῆς τεθλασμένης ῥάβδου.

IV

Ἐπανόρθωσις τῆς πλάνης περὶ τὴν ἀξιολόγησιν καὶ
αὐθεντοποιήσις.

Ἐπάρχει κατὰ ταῦτα ἀληθῆς ἐπανόρθωσις τῆς πλάνης περὶ τὴν ἀξιολόγησιν. Ἐρχομαι τώρα εἰς τὸ τελευταῖον τμήμα τοῦ συλλογισμοῦ μου. Ὅσαι αἱ περιπτώσεις τῆς ἐπανορθώσεως πλάνης περὶ τὴν ἀξιολόγησιν εἶνε περιπτώσεις ἐπιβεβαιώσεως ἄλλων ἀξιῶν, ἢ ἀξιολογικῶν ἰσχυρισμῶν, εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως. Τὸ σημεῖον τοῦτο, νομίζω, δὲν χρήζει συζητήσεως. Ἐὰν εἰς μίαν ἀμφισβήτησιν ἢ ὁποῖα ἀφορᾷ τὰς ἀξίας ὁ αἰσθητικιστὴς εἶνε ἠναγκασμένος νὰ παραδεχθῆ τὴν ἀξίαν τῆς ἀληθείας ἐπὶ ποινῇ νὰ καταστήσῃ ἐστερημένην οἰουδήποτε νοήματος τὸν ἀρχικόν του ἰσχυρισμόν, εἰάν ὁ ἡδονιστὴς εἶνε ἠναγκασμένος νὰ ἀναγνωρίσῃ καὶ ἄλλας ἀξίας πλὴν τῆς ἡδονῆς, τότε ἢ ὑπαρξίς ἢ ἡ διατήρησις τῶν ἀξιῶν τούτων ἔχει ἐπικυρωθῆ ἢ ἐπιβεβαιωθῆ ὑπὸ αὐτῆς ταύτης τῆς διαδικασίας. Τὸ μόνον πρόβλημα τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπομένει τώρα εἶνε νὰ καθορίσωμεν τὸν τρόπον τῆς ἐξακριβώσεως καὶ τὸν τύπον τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐξακριβώσεως ὃ ὁποῖος περιέχεται εἰς αὐτόν.

Λέγω λοιπὸν ὅτι ἦσαν ἐντελῶς περιττοὶ ὅλοι οἱ κόποι τοὺς ὁποίους κατέβαλον οἱ λογικοὶ θετικισταὶ διὰ νὰ μᾶς ἀποδείξουν ὅτι αἱ ἀξιολογικαὶ προτάσεις δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἐξακριβωθοῦν διὰ τῶν μέσων τοῦ ἐμπειρικοῦ κριτηρίου ὅπως οὗτοι καθώρισον αὐτό. Ὅσοι ἐπραγματεύθησαν περὶ τῶν ἀξιῶν ἐγνώριζον πάντοτε τὸ γεγονὸς αὐτὸ καὶ προϋπέθετον αὐτὸ εἰς ὅλας αὐτῶν τὰς σκέψεις. Ἐπάρχουν διαπιστωτικαὶ ἀξιολογικαὶ προτάσεις ὅπου δὲν εἶνε δυνατόν νὰ δειχθῆ εἰς τὶ ἀναφέρονται: εἶνε ὅμως δυνατόν νὰ ἀποδειχθοῦν αὐταὶ καὶ νὰ γίνουν δεκταί. Προτάσεις αἱ ὁποῖαι περιέχουν τὴν λέξιν «ἀγαθός» δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀποδειχθοῦν καὶ νὰ ἐπαληθευθοῦν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον ἐξακριβοῦνται προτάσεις ποὺ περιέχουν τὴν λέξιν «ἐρυθρός», εἶνε ὅμως δυνατόν, ὅταν ἀπαξ κατανοηθοῦν, νὰ γίνουν παραδεκταὶ καί, ὅπως εἶδομεν κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν τοιούτων προτάσεων, π ρ έ π ε ι νὰ γίνουν παραδεκταί.

Οὔτε, ἄλλως τε, εἶνε δύσκολον νὰ ἐννοήσωμεν διατὶ ὁ τρόπος τῆς ἐξακριβώσεως π ρ έ π ε ι νὰ εἶνε διάφορος. Ἐπεδείξαμεν ἤδη ἀνωτέρω

ὅτι δὲν μᾶς εἶνε δυνατόν νὰ καθορίσωμεν τὸν τρόπον τῆς ἐξακριβώσεως ἐνόσω δὲν γνωρίζομεν τὴν ἔννοιαν (τὸ νόημα) τῆς προτάσεως. Καθόσον ἀφορᾷ τὸν ἑαυτὸν μου, ἐγὼ νομίζω ὅτι εἶνε δυνατόν νὰ καταδειχθῇ — καὶ ἐπανεπιλημμένως καταδείχθῃ διὰ τῆς φαινομενολογικῆς ἀναλύσεως — ὅτι ὅταν λέγομεν ὅτι πράξις τι εἶνε θαρραλέα ἢ ὅτι ἀγγεῖόν τι ἔχει χάριν, μέρος ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἐννοοῦμεν, καὶ μάλιστα ἀναγκαῖον μέρος αὐτοῦ, εἶνε ὅτι τὰ ἀντικείμενα ταῦτα εἶνε ὅπως πρέπει νὰ εἶνε. Ὅτι, ὅταν λέγομεν ὅτι πράγμα τι εἶνε καλόν, ἐννοοῦμεν ὅτι πρέπει νὰ εἶνε μᾶλλον παρὰ νὰ μὴ εἶνε· καὶ ὅτι, ὅταν λέγομεν ὅτι πράγμα τι εἶνε καλλίτερον ἐνὸς ἄλλου, αὐτὸ πρέπει μᾶλλον νὰ εἶνε παρὰ τὸ ἄλλο. Μὲ ἄλλας λέξεις τὸ : «πρέπει νὰ εἶνε» εἶνε μέρος τοῦ νοήματος ἐνὸς ἀξιολογικοῦ προσδιορισμοῦ. Ἐδῶ δὲν εἶνε ἀνάγκη νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν συζήτησιν τοῦ σημείου τούτου· ἀρκεῖ ὅτι τὸ νόημα μιᾶς ἀξιολογικῆς προτάσεως εἶνε ἀρκετὰ διάφορον ἀπὸ τὸ νόημα ἐνὸς πραγματικοῦ ἰσχυρισμοῦ διὰ νὰ καταστήσῃ τὸν τρόπον τῆς ἐξακριβώσεως — ἐὰν κατ' ἀρχὴν ὑπάρχει ἐξακρίβωσις ὑπὸ οἵανδήποτε ἔννοιαν — σημαντικῶς διάφορον. Ἐὰν μία ἀξία, ὁποιαδήποτε καὶ ἂν εἶνε αὕτη, εἶνε δυνατόν νὰ ἀποδειχθῇ ὄχι ὅμως καὶ νὰ δειχθῇ, καὶ ἐὰν μία ἀξία, ὅταν καταδειχθῇ εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, καίτοι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ γείνη ἀντικείμενον ἀντιλήψεως, εἶνε ὅμως ἀνάγκη νὰ γείνη παραδεκτὴ, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ στοιχεῖον τῆς ἐξακριβώσεως κατὰ τὴν διαδικασίαν ταύτην τῆς ἀποδείξεως καὶ τῆς παραδοχῆς εἶνε κατ' ἀνάγκην ἀπὸ ὠρισμένων ἀπόψεων διάφορον ἀπὸ τὴν διαδικασίαν ἢ ὁποία λαμβάνει χώραν κατὰ τὴν ἐπαλήθευσιν ἐνὸς ἰσχυρισμοῦ ἀφορῶντος «πραγματικὸν γεγονός». Διὰ νὰ τονίσω τὴν διαφορὰν ταύτην ὡς πρὸς τὴν διαδικασίαν, θὰ κάμω χρῆσιν τοῦ ὄρου ἀϋθεντοποιήσις καὶ θὰ ὁμιλήσω περὶ ἀϋθεντοποιήσεως τῶν ἀξιῶν.

B'.

Ἡ ἔννοια τῆς ἀϋθεντοποιήσεως.

Δὲν ἔχω πλέον ὅπως ἄλλοτε τόσην ἐπιθυμίαν νὰ εἰσάγω νέους τεχνικοὺς ὄρους εἰς τὴν φιλοσοφικὴν συζήτησιν· ἐν προκειμένῳ ὅμως εὐρισκόμεθα πρὸ μιᾶς περιπτώσεως κατὰ τὴν ὁποίαν νομίζω ὅτι, διὰ

λόγους πὸν ἀνέφερα ἤδη, ἡ τοιαύτη ἐνέργεια θὰ διευκολύνει τὴν κατανόησιν. Ἡ ἔκφρασις «αὐθεντικαὶ ἀξίαι» ἔχει ἤδη γίνει σταθερῶς δεκτὴ εἰς τὴν συνήθη συνεννόησιν, καὶ φαντάζομαι ὅτι φυσικὸν εἶνε νὰ θεωρηθῇ ὁρθὸν νὰ περιγράψωμεν ὡς διαδικασίαν τῆς αὐθεντοποίησης τὴν διαδικασίαν ἐκείνην διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνομεν νὰ γνωρίσωμεν ὅτι εἶνε αὐτὰ αὐθεντικά, μὲ ἄλλους λόγους τὴν διαδικασίαν τῆς ἐξακριβώσεως αὐτῶν. Ἡ πρωταρχικὴ σημασία τοῦ ὅρου αὐθεντικός εἶνε: ἀληθὴς ἢ πραγματικός. Ὅμιλοῦμεν περὶ φιλολογίας ἢ ὁποία ἔχει τόνον αὐθεντικόν· ἡ ἔκφρασις αὕτη δυνατὸν νὰ σημαίη ὅτι αἰθανόμεθα τὴν εἰλικρίνειαν τοῦ συγγραφέως, δυνατὸν ὅμως νὰ σημαίη ἐπίσης—καὶ αὕτη εἶνε ἡ σπουδαιότερα σημασία—ὅτι εἰς τὰ διηγήματα ἢ εἰς τὰ δραματικὰ ἔργα ἐκφράζονται ἢ γίνονται καταφανεῖς ὠρισμένοι ἰδιότητες προσώπων ἢ ὠρισμένοι ἀπόψεις τῆς ζωῆς αἱ ὁποῖαι «ἤχοῦν ὡς ἀληθεῖς». Ἐὰν ἐξετάσωμεν ταύτας λεπτομερέστερον θὰ εὕρωμεν, νομίζω, ὅτι εἶνε δυνατὸν πάντοτε νὰ ἀναλυθοῦν εἰς ἀξίας ἢ τάξεις ἀξιῶν τὰς ὁποίας ἀναγνωρίζομεν ὡς ἰσχυούσας ἢ αὐθεντικάς. Βεβαίως εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ὁ συγγραφεὺς φέρει ἐνώπιόν μας αἰσθήματα, οὐχ ἥττον ὅμως φέρει ἐπίσης ἐνώπιόν μας καὶ ὠρισμένας ἀντιλήψεις περὶ ἀξίας αἱ ὁποῖαι εἶνε αὐθεντικαὶ ἐφ' ὅσον θὰ ἐπιβεβαιωθοῦν ὑπὸ τῆς πείρας. Φυσικῶ τῷ λόγῳ εἰς τὴν φιλολογίαν, ὅπως ἀναντιρρήτως καὶ εἰς ὅλους τοὺς κλάδους τῆς καλλιτεχνίας, ὑπάρχει ἐπίσης καὶ ἐπιβεβαίωσις ἐν τῇ στενωτέρῃ ἐρμηνείᾳ τοῦ ἐμπειρικοῦ κριτηρίου. Εἰς παντὸς εἶδους ρεαλισμούς, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸν τοῦ εἶδους τῆς φωτογραφικῆς ἀποδόσεως, περιλαμβάνονται αὐτομάτως καὶ ἀξιώματα σχετικὰ πρὸς πραγματικὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα εἶνε δεκτικὰ ἐξακριβώσεως ὡς πραγματικὰ γεγονότα. Τοιαύτην σημασίαν ὅμως ποτὲ δὲν ἔχει ὁ ὅρος αὐθεντικός εἰς τὴν τέχνην. Μία αὐθεντικὴ προσωπογραφία δὲν εἶνε ἐκείνη ἢ ὁποῖα ἀντιγράφει ἐν εἶδη φωτογραφίας ὅλας τὰς γραμμὰς τοῦ ἀπεικονιζομένου, καίτοι τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἀνάγκη νὰ εἶνε παρὸν μέχρι ὠρισμένου σημείου, ἀλλ' εἶνε ἐκείνη ἢ ὁποῖα ἐκφράζει ὠρισμένας ἀληθείας τοῦ εἰκονιζομένου, ὡς καθορίζονται αὐτὰ ὑπὸ ἀξιολογικῆς ἐκτιμήσεως ἀναγνωριζομένης ὑπὸ τοῦ παρατηροῦντος. Ἡ ἰδιότης τοῦ αὐθεντικοῦ εἰς ἓνα διήγημα ἢ ἓνα δραματικὸν ἔργον δὲν ἔγκειται εἰς τὴν ἀληθοφάνειαν ἢ τὴν πιθανότητα ὑπὸ τὴν ἐννοίαν

ὅτι ἀπλῶς ἀντιγράφονται αἱ λέξεις ἢ αἱ πράξεις τῶν διαφόρων χαρακτηρηστικῶν ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ἐπίσης ὅτι ἐπιδεικνύονται καὶ ἀξίαι χαρακτηρηστικῶν αἱ ὅπαῖαι ἀναγνωρίζονται καὶ γίνονται δεκταὶ ὡς «ἀληθεῖς».

Ἡ ἔννοια αὕτη τῆς ἀυθεντοποιήσεως ἢ ὁποία εἶνε εἰλημμένη ἐκ τῆς σφαιράς τῆς αἰσθητικῆς εἶνε δυνατόν, νομίζω, νὰ γενικευθῇ εἰς τρόπον ὅστε νὰ καλύπτῃ ὅλα τὰ πεδία τῆς ἀξιολογικῆς σκέψεως. Νομίζω πρὸς τούτοις ὅτι ἀποδίδει καταλλήλως ἐκεῖνο ποὺ λαμβάνει χώραν εἰς τὰς περιπτώσεις τῆς ἐπανορθώσεως τῆς πλάνης περὶ τὴν ἀξιολόγησιν περὶ ἧς ἐγένετο ἤδη λόγος. Τὸ νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι ὑπάρχουν ἀυθεντικαὶ ἀξίαι καὶ ὅτι ὁ ἀυθεντικὸς αὐτῶν χαρακτηρ εἶνε δυνατόν νὰ καθορισθῇ ἐν τῇ διανοήσει, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ ἔλθωμεν εἰς φανεράν ἀντίφασιν πρὸς τὰ πλέον ἀσφαλῆ δεδομένα τῆς πείρας. Τὸ μόνον ἀμφισβητούμενον σημεῖον θὰ εἶνε ἐὰν μία τοιαύτη ἀυθεντοποίηση εἶνε κυρίως εἰπεῖν δυνατόν νὰ ὀνομασθῇ τρόπος ἐξακριβώσεως. Ὁ τρόπος τῆς ἀυθεντοποιήσεως εἶνε τόσον διάφορος ἀπὸ τὸν τῆς ἐξακριβώσεως, ἐν τῇ ἔννοια τοῦ ἐμπειρικοῦ κριτηρίου, ὅστε ἴσως νὰ μὴ εἶνε, κυρίως εἰπεῖν, δυνατόν νὰ ὀνομασθῇ τρόπος ἐξακριβώσεως.

Ὅπωςδήποτε ὅμως εἶνε ἀνάγκη νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι ἐδῶ ὑπάρχει πραγματικὸν πρόβλημα — πρόβλημα τοῦ ὁποίου ἡ λύσις περιέχει ἐν ἑαυτῇ πολλὰ ἀμφισβητούμενα ζητήματα. Αἱ ἀξίαι εἶνε δυνατόν νὰ καταδειχθῶν, καὶ ὅταν καταδειχθῶν εἶνε δυνατόν νὰ λάβωμεν πείραν αὐτῶν καὶ νὰ τὰς ἀναγνωρίσωμεν. Δὲν εἶνε δεκτικαὶ προκατηρήσεως διὰ τῶν αἰσθήσεων, εἶνε ὅμως οὐχ ἥττον ἀντικείμενον βιώσεων. Εἶνε προφανές ὅτι περιλαμβάνεται εἰς αὐτὰς κάποιον εἶδος «συναισθηματικῆς ἐποπτείας». Εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ δυσχεροῦς τούτου προβλήματος δὲν μοῦ εἶνε δυνατόν νὰ εἰσέλθω ἐδῶ, καίτοι πιστεύω ὅτι μία τοιαύτη ἐποπτεία εἶνε τόσον βεβαία ὅσον εἶνε καὶ ἡ ἐκ τῶν δεδομένων τῶν αἰσθήσεων. Ὑπάρχει ὅμως ἀκόμη θεμελιωδέστερον ζήτημα ἀφορῶν τὴν φύσιν αὐτῆς ταύτης τῆς ἐξακριβώσεως. Βεβαίως αἱ δυσκολίαι τὰς ὁποίας αὐτοὶ οὗτοι οἱ θετικισταὶ συνήντησαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμπειρικοῦ κριτηρίου τοῦ νοήματος ὑποδεικνύουν τὰ ἐν αὐτῷ κρυπτόμενα προβλήματα. Εἶνε πολὺ σημαντικὰ τὰ ἐξῆς δύο γεγονότα: πρῶτον ὅτι ἐνῶ κατὰ τὴν ἀρχικὴν του κατάστασιν τὸ κριτήριον ἦτο ἓνα εἶδος ἀξιώματος, κατέλαβεν κατόπιν τὴν θέσιν μιᾶς «συνθήκης»,

καὶ δεύτερον ὅτι ὁ τόπος τῆς ἑξακριβώσεως ἀπὸ τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἐγωϊστικοῦ ἰδεαλισμοῦ (solipsisme) μετετοπίσθη εἰς τὴν κοινὴν χώραν τῆς συνεννοήσεως. Οὔτε εἰς τὰ προβλήματα αὐτὰ μοῦ εἶνε δυνατὸν νὰ ἐνδιατρίψω, ἔκτος διὰ νὰ τὸνίσω ἓνα σημεῖον — τουτέστιν τὸν κοινόν, γενικὸν χαρακτήρα τῆς ἑξακριβώσεως. Ὁ τόπος (locus) τῆς ἑξακριβώσεως, εἰς μὲν μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ μεταχειρισθῶ τὴν ἑκφρασιν ταύτην, δὲν εὐρίσκειται εἰς τὴν ἀμέσως δεδομένην πεῖραν, εἴτε πρόκειται περὶ ἀντιλήψεως ἔκ τῶν αἰσθήσεων εἴτε περὶ βιώσεως τῆς ἀξίας· ἀλλ' εἰς τὸ στοιχεῖον τῆς ἐπιβεβαιώσεως δι' ἀμοιβαίας ἀναγνωρίσεως. Μία σολιψιστικὴ ἐπαλήθευσις εἶνε κἄτι ἀκατονόητον. Ἡ ἐπαλήθευσις—οἷουδῆποτε εἶδους, ἣ ὁποία λαμβάνει χώραν διὰ λόγου ἔχοντος κἄποιο νόημα—εἶνε ἀμοιβαία ἀναγνώρισις τῶν ἀναμεταξύ των συνεννοουμένων ὑποκειμένων. Ἄμα ὡς κατανοηθῆ ὁ θεμελιώδης οὗτος χαρακτήρ πάσης ἐπαληθεύσεως καὶ ἑξακριβώσεως, δὲν ὑπάρχει πλέον βάσιμος λόγος νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ὀνομασίαν εἰς τὰς διαδικασίας ἐκεῖνας τὰς ὁποίας ἑξακριβώσαμεν ὡς ἀυθεντοποίησιν. Ἡ πλήρης σημασία τοῦ ἀνω λεχθέντος θὰ γίνῃ καταφανὴς εἰς τὸ τελευταῖον τμῆμα τῆς παρούσης μελέτης.

V

Συμπέρασμα : Τὸ ἐμπειρικὸν κριτήριον τοῦ Νοήματος. Ἡ σημασία του καὶ τὸ δυνατόν τῆς ἑξακριβώσεώς του.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω νομίζω ὅτι ὑπέδειξα τὰς γενικὰς γραμμὰς συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας θὰ πρέπει νὰ δοθῆ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι αἱ ἀξιολογικαὶ προτάσεις δὲν εἶνε δεκτικαὶ ἑξακριβώσεως ὑπὸ οἵανδῆποτε ἔννοιαν καὶ εἶνε ὡς ἔκ τούτου ἔστερημέναι νοήματος (καὶ μετ' αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ ἐπιχείρημα ὅτι εἶνε ἀδύνατος ἡ ὑπαρξίς δεοντολογικῶν προτάσεων καὶ δεοντολογικῆς γνώσεως). Πάντως ἐγένετο τοῦλάχιστον ἓνα βῆμα διὰ νὰ ἐκβληθῆ ἔκ τοῦ μέσου τὸ ἀνυπόφορον αὐτὸ παράδοξον τὸ ὁποῖον ἦλθε καὶ ἀπέκλειε τὸν δρόμον εἰς κάθε λογικὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν. Ἡ ἀλήθεια εἶνε ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ ἔκαμε μόνος του καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ αὐτὸς οὗτος ὁ λογικὸς θετικιστὴς περιήγαγε τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ θεωρίαν εἰς τὸ ἄτοπον, καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸ

ἄτοπον τοῦτο θέλω νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν σας κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο τμῆμα τῆς μελέτης μου.

Ἀρχίζω μὲ τὸ νὰ ἐπαναλάβω τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι τὸ ἐμπειρικὸν κριτήριον εἶνε καθ' ἑαυτὸ ἓνα δέον καὶ ὅτι ἡ πρότασις ὅτι τὸ νόημα μιᾶς προτάσεως εἶνε ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον αὕτη ἐξακριβοῦται, εἶνε δεοντολογικὴ πρότασις, μὴ ἐπιδεκτικὴ ἐξακριβώσεως διὰ τοῦ ἰδίου ἑαυτῆς κριτηρίου, καὶ συνεπῶς, κατ' αὐτὰ τὰ ὑπὸ τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς θεωρίας παραδεδεγμένα, εἶνε ἀ ν ο η σ ί α (παραλογισμὸς). Ὁ διαρκῶς ἐπιτεινόμενος παραδοξολογικὸς χαρακτήρ τῆς ἀπόψεως τὸν ὁποῖον ὑπεδείξαμεν εἰς διάφορα σημεία, φθάνει ἐδῶ εἰς τὸ κατακόρυφόν του.

Τὸ Ἐμπειρικὸν Κριτήριον Δεοντολογικόν.

Κατὰ πρῶτον ὅμως ἄς ἀποσαφηνίσωμεν τὸ λεγόμενον ὅτι τὸ ἐμπειρικὸν κριτήριον εἶνε καθ' ἑαυτὸ ἓνα δέον, ὅτι εἶνε ἀξιολογικὸς ἰσχυρισμὸς καὶ ὄχι ἰσχυρισμὸς ἀφορῶν ἀπλῶς πραγματικὸν γεγονὸς, ἄποιψιν ἢ ὁποία θὰ διαμφισβητηθῆ ἀναμφιβόλως εὐθύς ἀμέσως εἰς τὴν ἀρχήν. Φυσικὰ αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονὸς ὅτι εἶνε κ ρ ι τ ῆ ρ ι ο ν σημαίνει ὅτι εἶνε δεοντολογικόν, διότι αὐτὸ ἀκριβῶς σημαίνει ὁ ὕρος οὗτος. Ἀλλὰ δὲν ἔχομεν ἀνάγκην νὰ στηρίζωμεν τὴν ἐπιχειρηματολογίαν μας ἐπὶ τοῦ λεκτικοῦ αὐτοῦ σημείου. Ὁ λογικὸς θετικιστὴς δὲν ἐκφράζει ἓνα γεγονὸς, διότι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐμπειρικὸν κριτήριον δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐπιβεβαιωθῆ ὡς γεγονὸς· διαδηλοῖ μᾶλλον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔδει νὰ εἶνε, τουτέστιν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡμεῖς θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρῶμεν ὅτι εἶνε ἡ σημασία τοῦ νοήματος.

Τὸ παράδοξον εἶνε ὅτι τὴν κατάστασιν ταύτην τὴν ἀνεγνώρισεν ἐμμέσως καὶ ὁ Wittgenstein, ὁ ἰδρυτὴς τῆς κινήσεως αὐτῆς. Οὗτος παραδέχεται ὅτι ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι τὸ νόημα μιᾶς προτάσεως συνίσταται εἰς τὴν μέθοδον τῆς ἐπαληθεύσεως αὐτῆς εἶνε καθ' ἑαυτὸν μὴ—ἐμπειρικὸς καὶ συνεπῶς ἄρρητος καὶ μὴ—αἰσθητός, κατὰ τὴν τεχνικὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν δίδει εἰς τὰς λέξεις ταύτας. Ὁ κ. Ayer προσπαθεῖ νὰ ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῆς δυσχερείας ταύτης. Προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ, ἀνεπιτυχῶς νομίζω, ὅτι καίτοι τὸ τοιοῦτον εἶνε ἀληθὲς δυνά-

μεθ' ἄλλω νὰ ἐξακολουθήσωμεν χρησιμοποιοῦντες τὴν μέθοδον χωρὶς νὰ περιπλακῶμεν εἰς φαῦλον κύκλον. Πράττων ὅμως οὕτω ἀποκαλύπτει μίαν λανθάνουσαν προϋπόθεσιν ἢ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὴν βάσιν ὁλοκλήρου τῆς θεωρίας, ἢ ὁποία οὐδέποτε πρότερον εἶχεν ἔλθει εἰς φῶς καὶ ἢ ὁποία, ὅταν κατανοηθῇ, ἔχει μεγάλην σημασίαν. Διότι δεικνύει ὅτι τὸ ἐμπειρικὸν κριτήριον εἶνε πράγματι μία δεοντολογικὴ πρότασις. Προσπαθεῖ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν κατάστασιν ταύτην λέγων ὅτι δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιήσωμεν εἰς τὴν πράξιν τὸ κριτήριον τοῦτο χωρὶς νὰ καταφύγωμεν εἰς τὸ μετεμπειρικόν. Πράττει τοῦτο ἀναφερόμενος εὐθέως καὶ εἰλικρινῶς εἰς τὸ τί ἐννοεῖ ὁ πολὺς κόσμος μὲ τὴν λέξιν νόημα, τουτέστι διὰ μιᾶς ἐνεργείας, ὡς φρονεῖ, καθαρῶς ψυχολογικοῦ καὶ οὐχὶ λογικοῦ χαρακτῆρος. Παραδέχεται ὅτι λογικῶς τὸ κριτήριον ἀποτελεῖ κύκλον ἀποφεύγει ὅμως ἀπὸ τοῦ νὰ εἶνε φαῦλος κύκλος μὲ τὸ νὰ ἀναφερθῇ εἰς τὴν γενικὴν συμφωνίαν ὅλου τοῦ κόσμου ὡς πρὸς τὸ τί ἔχει νόημα καὶ τί εἶνε ἀνόητον. Εἰς τοῦτο ὅμως νομίζω περιορίζεται καὶ ἡ ὅλη δυνατὴ ἐνέργεια τοῦ θετικιστοῦ καὶ δι' αὐτὸ θεωρῶ ὅτι ἡ παραδοχὴ ἀπὸ μέρος τοῦ κ. Ayer τοῦ γεγονότος τούτου εἶνε τόσον σημαντικὴ.

Ἡ ἀναφορὰ λοιπὸν εἶνε ἀνεπιφύλακτος εἰς τὸ τί ἐννοεῖ ὁ κόσμος μὲ τὴν λέξιν νόημα, καὶ τὸ τοιοῦτον περιγράφεται ὡς ἀναφορὰ εἰς ἓνα ψυχολογικὸν πραγματικὸν γεγονός. Ἀλλά, ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι μία τοιαύτη προσφυγὴ δὲν λύει κανὲν ἐπιστημολογικὸν ζήτημα, ἡ ἀναφορὰ πράγματι δὲν γίνεται πρὸς ἓνα ψυχολογικὸν γεγονός ἀλλὰ πρὸς μίαν ἀξιολογίαν, πρὸς ἓνα δέον τοῦ νοήματος. Ἀναντιρρήτως ὅλος ὁ κόσμος συμφωνεῖ ὡς πρὸς τὴν ἀνοησίαν ὁρισμένων ἐκφράσεων ὡς : ἡ ἀρετὴ εἶνε τριγωνικὴ ἢ ὁ Καῖσαρ εἶνε πρωταρχικὸς ἀριθμὸς, ἀλλὰ πέραν τῶν ἀπλῶν τούτων περιπτώσεων εἶνε πασίγνωστον ὅτι δὲν φθάνει ἡ συμφωνία. Ὁ λογικὸς θετικιστὴς λέγει ὅτι ἡ πρότασις ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι νόες εἶνε ἐστερημένη νοήματος· ὁ κ. Lewis λέγει ὅτι εἶνε μία ἐκ τῶν πλέον βαρυσημάτων προτάσεων. Ὁχι, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον λέγει ὁ λογικὸς θετικιστὴς ὅταν διατυπώνει τὸ ἐμπειρικὸν κριτήριον δὲν ἀποτελεῖ κρίσιν περὶ πράγματος — ὡς πρὸς τὸ τί ἐννοεῖ ὁ κόσμος μὲ τὴν λέξιν νόημα — ἀλλὰ ἀξιολογικὴν κρίσιν, τουτέστι τί θὰ ἔδει νὰ ἐννοῖ (ὁ κόσμος) μὲ τὴν λέξιν νόημα. Ὁλοκλήρον τὸ ἐμπει-

ρικὸν κριτήριον βασίζεται ἐπὶ μιᾶς ἀξιολογικῆς κρίσεως. Θεωρεῖται ὡς ἓνα δέον ὑπὸ ἐκείνων ἀκριβῶς οἱ ὅποιοι λέγουν ὅτι αἱ δεοντολογικαὶ προτάσεις εἶνε τι τὸ ἀδύνατον. Ὅσον ἀφαρᾶ ἐμέ, δὲν παραδέχομαι τὸ κριτήριον τοῦτο ἢ τὸ δέον αὐτὸ τοῦ νοήματος — διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον διότι δὲν ἀναγνωρίζω οὔτε εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξαγκασθῶ, ὑπὸ οἵασδήποτε ἀξιολογικῆς συζητήσεως, νὰ ἀναγνωρίσω τὰς ἀξίας τὰς ὁποίας τοῦτο προϋποθέτει. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ τούτου ἐδῶ. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐγὼ ὑποστηρίζω εἶνε μᾶλλον τὸ ἑξῆς: Ἐὰν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ ἢ νὰ αὐθεντοποιηθῇ τοῦτο καθ' ἓνα οἷον δὴποτε τρόπον, ὁλόκληρος ἡ θεωρία αὐτὴ κρέμεται ἀπὸ ἓνα παραλογισμόν. Ἐὰν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ—καὶ βεβαίως δὲν λέγω ὅτι εἶνε τοῦτο δυνατὸν—τότε εἶνε δεκτικὸν ἐξακριβώσεως, μόνον καθ' ὃν τρόπον εἶνε δεκτικαὶ ἐξακριβώσεως καὶ ἄλλαι ἀξίαι, τουτέστι, δι' αὐθεντοποιήσεως, κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς ἀνακοινώσεως τῶν νοημάτων καὶ τῶν ἀξιῶν. Ἡ ὑπάρχει αὐτὸς ὁ τύπος τῆς ἐξακριβώσεως ἢ τὸ ἐμπειρικὸν κριτήριον εἶνε ἔστερημένον νοήματος. Ὅπερ ἔδει δεῖξαι.
